

Віршознавство

Вікторія Афанасьєва

УДК 801.631+82-1.09“1980/1990”

ДОЛЬНИК ВАСИЛЯ ГЕРАСИМ'ЮКА В КОНТЕКСТІ ТЕНДЕНЦІЙ ВІСІМДЕСЯТНИЦТВА

У статті порушено проблему розвитку українського дольника у 80–90-х роках ХХ століття, розглянуто ритмічну палітру поезії Василя Герасим'юка та місце дольника серед інших розмірів, досліджено ритмічний тип і форми дольника у творчості поета.

Ключові слова: дольник, ритмічні форми, ритмічний тип, Василь Герасим'юк.

Viktoriia Afanasyeva. Vasyl Herasymyuk's accentual verse within the context of Ukrainian literature of the 1980s generation

The article raises the issue of the evolution of Ukrainian accentual verse in 1980 and 1990s. It analyzes the rhythmic variety of Vasyl Herasymyuk's poetry and the place of accentual verse among other meters, and also defines rhythmic types and forms of accentual verse in the poet's oeuvre.

Key words: accentual verse, rhythmic forms, rhythmic type, Vasyl Herasymyuk.

Разом із розмаїттям ритмів, закладених поетами-шістдесятниками, вісімдесятники активно беруться за неklasичний вірш, розвивають нові тенденції та форми, намагаються збудувати міцний перехід від класичних до неklasичних метрів, що неминуче приводить до розробки дольникових ритмів. Водночас, якщо зануритись в аналіз окремих постатей і течій, під тенденцією до неklasичних розмірів криється ще багато цікавих процесів. Це покоління чинить опір напрямкам минулої доби й бере на озброєння верлібр, який активно розробляє, не зменшуючи потужності в силабо-тоніці. Загальна “верлібризація” покоління вісімдесятників не зупиняє розвиток силабо-тонічних розмірів: активні позиції займає ямб, набирають ваги трискладовики із загальним превалюванням амфібрахія та анапеста. У цей період важко говорити про позицію дольників, за кількістю вона відверто слабка, ще не достатньо розвинена, але тенденції до швидкого зростання їх питомої ваги видно й неозброєним оком. Разом із тим на етапі свого формування дольники проступають у незвичних, часто експериментальних формах: в одних авторів чистіші, у других – із тонічними (тактовиками, акцентним віршем) чи пуантовими (короткими 1- та 2-іковими розмірами) відхиленнями. Окрім цього, дольники часто гармонійно існують у складі верлібрів в анархічному поєднанні з тактовиками та акцентними віршами, не уникаючи й силабо-тонічних вкраплень.

Один із таких яскравих представників вісімдесятництва – Василь Герасим'юк, лауреат Шевченківської премії, поет з оригінальним карпатським колоритом і глибокою, майже містичною філософічністю. Під час дослідження було розглянуто три його поетичні збірки: “Потоки”, “Космацький узір” та “Діти трепети”. Це відповідно друга, третя та четверта збірки його поезій, створених якраз на зламі десятиліть (наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ ст.).

Збірка “Потоки” вийшла друком 1986 р. у Києві. Поряд із карпатськими стихіями перед читачем постають і таємничі гуцульські обряди, багата символіка і краса яких сповнюють людське буття святістю. У цьому поетичному хронотопі ліричний герой не сам – із ним тіні далеких і близьких предків, забутих опришків, карпатські ліси, верховини, села, самі назви яких звучать,

мов прадавня магія: Брустури, Прокурава, Космач, Завоєли, Шешори, Ворохта, Кути...

Збірка “Космацький узір” з’явилася вже 1989 р., у ній відобразилося й те, що Герасим’юк – поет-метафізик, лірик не риторичного, а рефлексивного складу. У його поезіях звернення до минулого відбивається в міфологізованих споминах, у розмовах із дідами, батьками, матерями, братами.

Збірка “Діти трепети” 1991 р. – може, найдраматичніша у творчій спадщині Герасим’юка минулого десятиліття. До неї ввійшли вірші, писані переважно в період піднесення національно-демократичного руху. Ця атмосфера тривоги, надій і переживань не могла не відбитися на поетових настроях і рефлексіях. Але його внутрішній світ завеликий для риторики, і цей історичний злам він сприймає в інших вимірах. Часом він промовляє до читача наче не від себе, а голосом іншої особи – імітатора біблійної проповіді.

Усього було проаналізовано 325 поетичних творів, що становить 6699 віршових рядків. Щодо загального метричного репертуару означених збірок, то за зведеними підрахунками картина виглядає так (тут і далі частки подано у відсотковому відношенні *творів / рядків* – у дужках; лише під час аналізу дольника наведено параметри тільки в кількісному та відсотковому співвідношенні *рядків*): класичні розміри (далі “Кл”) становлять 67,69% (58,11%), серед яких хорей (далі “Х”) займає 6,77% (4,79%), ямб (далі “Я”) – 40,62% (36,41%), дактиль (далі “Д”) – 1,85% (1,48%), амфібрахій (далі “Ам”) – 12% (9,3%), анапест (далі “Ан”) – 6,46% (6,14%); неklasичні розміри (далі “НКл”), відповідно, становлять 32% (41,44%), серед яких дольник (далі “Дк”) займає 9,85% (7,76%), тактовик (далі “Тк”) – 0,31% (0,06%), акцентний вірш (далі “Акц”) – 0,92% (0,48%), верлібр (далі “Вв”) – 20,92% (33,14%). Також трапляються поодинокі вияви силабізму, наприклад, десятискладовик (далі “10-скл.”) – 0,31% (0,45%) (див. таблицю 1. *Метричний репертуар творчості Василя Герасим’юка*).

Бачимо, що серед двоскладових силабо-тонічних розмірів переважає ямб, а серед трискладових розмірів попереду амфібрахій, що вказує на тяжіння до стабілізації сильного складу після першого слабкого ненаголошеного (як у ямбі, так і в амфібрахії другий склад перебуває в сильній позиції):

Метр	Відсоток віршів	Відсоток рядків	Схема
Х	6,77%	4,79%	– U
Я	40,62%	36,41%	U –
Д	1,85%	1,48%	– U U
Ам	12%	9,3%	U – U
Ан	6,46%	6,14%	U U –
Всього Кл	67,69%	58,11%	

Серед неklasичних розмірів чільне місце посідає верлібр як комплексна неklasична система зі змішаним несталім ритмом. З різниці між відсотковим відношенням кількості творів та рядків також можна спостерегти, що верлібри, насамперед великі за обсягом, астрофічні й мають епічний характер, тоді як дольники переважно значно коротші за середній розмір вірша (Дк: у середньому – 16 рядкові твори, або вірші по 4 катрени, порівн. Вв: у середньому складаються із 32 рядків, що вдвічі більше) і мають строфічну будову. Водночас метричний репертуар доповнюється всіма неklasичними розмірами, є навіть намагання спробувати себе в силабічному ритмі.

3-поміж інших метрів дольник як самостійний метр зустрічається у 32 творах (9,85%), що становить 520 рядків (7,76%). Серед розмірів дольника 3-іктовий дольник (далі “Дк3”) з’являється у 227 рядках (43,65% від загальної кількості Дк), 4-іктовий (далі “Дк4”) – у 152 рядках (29,23%), а 5-іктовий (далі “Дк5”) – у 86

Таблиця 1. Метричний репертуар творчості Василя Герасим'юка

Система	Розмір	"Потоки" (вірші)	"Потоки" (вірші), %	"Космацький узір" (вірші)	"Космацький узір" (вірші), %	"Діти трепети" (вірші)	"Діти трепети" (вірші), %	Залом	Залом у відсотках	"Потоки" (рядки)	"Потоки" (рядки), %	"Космацький узір" (рядки)	"Космацький узір" (рядки), %	"Діти трепети" (рядки)	"Діти трепети" (рядки), %	Залом	Залом у відсотках
Кл		78	72,90	93	68,89	49	59,04	220	67,69	1202	65,18	1599	60,50	1092	49,37	3893	58,11
	Х	12	11,21	5	3,70	5	6,02	22	6,77	152	8,24	61	2,31	108	4,88	321	4,79
	Я	40	37,38	63	46,67	29	34,94	132	40,62	681	36,93	1114	42,15	644	29,11	2439	36,41
	Д	2	1,87	4	2,96	0	0,00	6	1,85	32	1,74	67	2,53	0	0,00	99	1,48
	Ам	14	13,08	14	10,37	11	13,25	39	12,00	183	9,92	247	9,35	193	8,73	623	9,30
	Ан	10	9,35	7	5,19	4	4,82	21	6,46	154	8,35	110	4,16	147	6,65	411	6,14
НКл		29	27,10	41	30,37	34	40,96	104	32,00	642	34,82	1014	38,37	1120	50,63	2776	41,44
	Дк	8	7,48	10	7,41	14	16,87	32	9,85	78	4,23	181	6,85	261	11,80	520	7,76
	Тк	0	0,00	1	0,74	0	0,00	1	0,31	0	0,00	4	0,15	0	0,00	4	0,06
	Акц	2	1,87	0	0,00	1	1,20	3	0,92	20	1,08	0	0,00	12	0,54	32	0,48
	Верлібр	19	17,76	30	22,22	19	22,89	68	20,92	544	29,50	829	31,37	847	38,29	2220	33,14
Сб	10-скл.	0	0,00	1	0,74	0	0,00	1	0,31	0	0,00	30	1,14	0	0,00	30	0,45
	Всього	107		135		83		325	100	1844		2643		2212		6699	100

рядках (16,54%). Водночас 55 рядків (10,58%) становлять різноманітні ритмічні “домішки” (див. таблицю 2. Дольник у творчості Василя Герасим’юка).

Таблиця 2. Дольник у творчості Василя Герасим’юка

Збірка		Загальна к-ть рядків у віршах із Дк	Дк3	Дк4	Дк5	Дк разом	Домішки	Примітки
“Потоки”	К-ть рядків	78	24	1	52	77	1	Дк2 (Ам2)
	%	100	30,77	1,28	66,67	98,72	1,28	
“Космацький узір”	К-ть рядків	181	74	53	28	155	26	Тк, Акц, Д2
	%	100	40,88	29,28	15,47	85,64	14,36	
“Діти трепети”	К-ть рядків	261	130	97	6	233	28	Тк, Ан2, Дк6 (12122, 12222), стик наголосів (2)-0-(1), Акц
	%	100	49,81	74,62	6,19	89,27	10,73	
Загалом	К-ть рядків	520	228	151	86	465	55	
	%	100	43,85	29,04	16,54	89,42	10,58	

У діахронічному зрізі спостерігається зменшення кількості класичних розмірів протягом періоду 1986–1991 рр. приблизно на 14%, згодом серед тристопових розмірів дактиль зовсім втрачає позиції. Натомість частка некласичних розмірів зростає, зокрема, кількість дольників із часом збільшується приблизно на 8%, а верлібрів – на 9%, тобто обидва розміри, дольник і верлібр, розвиваються паралельно.

Лише 12 із 32 віршів написані чистим дольником, і лише 7 із них – одним розміром, а 5 – різностопним із переважанням одного розміру або без такого. Інша переважна частина дольників містить у складі різноманітні відхилення від основного метру: Дк2 (Я2 (*Говорить тричі*¹), Д2 (*хто з них непрАвий*²), Ам2 (*паде на шитво*³), Ан2 (*олениця Костричі*⁴), Тк (*Пізнi дощi гори товкли i мiсили*⁵), Акц (*тулячи до грудей твар безсловесну*⁶), стик наголосів (2)-0-(1) (*бо в руці - Трійця*⁷). Також кілька рядків написані 6-іктовим дольником (Дк6): -1-2-1-2-2- (В горах є ще двi гражди. Хлопці, знімайте кіно⁸), -1-2-2-2-2- (Там, як треба, до шлюбу співають, як треба, ховають⁹). Таке розмаїття так званих “домішок” говорить про тяжіння до поліметричних конструкцій із рефлексивними відхиленнями від заданого ритму (дається взнаки переважання верлібру). Про це свідчить і той факт, що кількість таких домішок (як і кількість самих дольників) зростає прямо пропорційно до кількості верлібрів – на 9% протягом зазначеного періоду творчості.

¹ Вірш “На березі він вогонь розклав” зі збірки “Діти трепети”.

² Вірш “Злива була у Ворохті давнього дня” зі збірки “Космацький узір”.

³ Вірш “Зронила шиття” зі збірки “Потоки”.

⁴ Вірш “Дома прокинувся. Сніг” зі збірки “Космацький узір”.

⁵ Вірш “Злива була у Ворохті давнього дня” зі збірки “Космацький узір”.

⁶ Вірш “Мав би я чорне лице до тебе іти...” зі збірки “Космацький узір”.

⁷ Вірш “У захристі трійця стоїть...” зі збірки “Діти трепети”.

⁸ Вірш “В горах є ще двi гражди. Хлопці, знімайте кіно” зі збірки “Діти трепети”.

⁹ Там само.

Водночас у дольникових розмірах на початку творчості помітно переважає Дк5 (66,67%), тимчасом як Дк4 майже зовсім не репрезентований (1,28%), а вже у другій збірці пропорції змінюються на протилежне: на перше місце за кількістю виходить Дк3, а на друге – Дк4. Така сама тенденція зберігається й у третій збірці (збільшення кількості Дк3 та Дк4 і зменшення Дк5).

Що ж до ритмічних форм Дк3, то на початку творчості (збірка “Потоки”) у В. Герасим’юка були поширені III, II (*Розірвався для тебе час. (III) // Ти не вмієш роки зшивати... (III) // Хай на тебе погляне мати, (III) // хай підсяде вечір до вас. (II)*¹) і V (*Є мелодія не для слів. (V) // Не для зворів, не для потоків... (V) // Є мелодія тільки кроків, (III) // тихих кроків до матерів (V)*²) форми (54,17, 29,17 і 16,67% відповідно), тоді як згодом на третє місце вийшла I форма, і вже у збірці “Космацький узір” пропорція форм була така: III (*Видихну серед ночі // в мокрих дерев стіну: // лісе, бездомний отче, // маємо ніч одну.*³), II (*Ця зола не вчорашня, // це не дим – це туман. // Ця земля вже не наша. // Це спасенний обман.*⁴), I (*Дома прокинувся. Сніг. (I) // Віці озвалися сиві. (I) // В сьайві стоїш, як у зливі (I) // Хто тобі допоміг? (II)*⁵), V (*під маркою “сувеніри”*⁶) або (*бува, й кількаповерхові*⁷) (43,24, 35,14, 10,81 і 9,46% відповідно), а у збірці “Діти трепети” в цій самій послідовності ритмічні форми становили 44,19, 28,68, 13,18 і 10,85%, тобто помітне зростання ролі I і V форми за рахунок III і II. IV форма репрезентована слабко, хоча її роль також зростає від першої до третьої збірки (від 0 до 3,10%). Отже, у підсумку тип Герасим’юкового Дк3 виглядає так: III – II – I/V, що у відсотковому співвідношенні становить 44,93, 30,84 і по 11,01% відповідно, а в поетичних формах має такий вигляд:

– *Розірвався для тебе час*⁸ – (III)

– *хай підсяде вечір до вас*⁹ – (II)

– *Дома прокинувся. Сніг*¹⁰ – / – *Є мелодія не для слів*¹¹ – (I/V).

Дк4, майже не заявлений у першій збірці, різко зростає у другій та третій збірках, де вже можна роздивитися тенденції та відповідні ритмічні форми. У Дк4 переважають VI (*Бо мудрий не той, хто торби ті шив, // А той, хто купив і продать зумів*¹²), V (*У Господа Бога кара ще є*¹³), IV (*Ти в снігу стоїш на Відорці, // хустку крик зірвав і поніс*¹⁴) і III (*мій Йордан, от нарешті мій. // Ти прийшла, щоб закрити очі*¹⁵) ритмічні форми (33,55, 17,76, 9,21 і 8,55% відповідно) зі значною часткою I, II (*Доки сидять, не зронивши ні слова, (I) // доки сидять, незворушні, незрушні, (I) // моя душа, як труна смерекова, (II) // приймає прах, вивільняючи душі (II)*¹⁶), VII та XI (7,89, 7,24, 5,92 і 5,26%) форм. Водночас майже немає X та XII з незначною кількістю VIII та IX. Отже, Герасим’юковий тип Дк4 – це VI – V – IV – III – I – II¹⁷, а в поезії це відображається так:

¹ Вірш “Є мелодія не для слів” зі збірки “Потоки”.

² Там само.

³ Вірш “Видихну серед ночі” зі збірки “Космацький узір”.

⁴ Там само.

⁵ Вірш “Дома прокинувся. Сніг” зі збірки “Космацький узір”.

⁶ Вірш “Сувеніри” зі збірки “Космацький узір”.

⁷ Там само.

⁸ Вірш “Є мелодія не для слів” зі збірки “Потоки”.

⁹ Там само.

¹⁰ Вірш “Дома прокинувся. Сніг” зі збірки “Космацький узір”.

¹¹ Вірш “Є мелодія не для слів” зі збірки “Потоки”.

¹² Вірш “Сувеніри” зі збірки “Космацький узір”.

¹³ Вірш “Дві ранкові пісні (Альби)” (I) зі збірки “Діти трепети”.

¹⁴ Вірш “Дві ранкові пісні (Альби)” (II) зі збірки “Діти трепети”.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Вірш “Я вірші пишу вночі в Прокураві” зі збірки “Діти трепети”.

¹⁷ Для спрощення сприйняття паралельно подаю Герасим’юковий порядок ритмічних форм Дк4 у вигляді послідовності міжкіткових інтервалів: 221, 212, 112, 121, 222, 122.

- “Де мій коханий?” – питала ти¹ – (VI)
- У Господа Бога кара ще є – (V)
- хустку крик зірвав і поніс – (IV)
- Ти прийшла, щоб закрити очі – (III)
- А звідки ті душі, давно відлетілі?² – (I)
- Так нам випало: власти і йти³ – (II)

Частка Дк5 у доробку В. Герасим'юка зменшується з кожною збіркою та в середньому становить 16,54% з-поміж дольникових ритмів. Помітна частка таких ритмічних форм, як I, VII, IV, III, XI, що у відсотковому відношенні демонструє такі показники: 24,42, 16,28, 12,79, 9,3 і 6,98% відповідно. Ці дані взято без урахування 13,95%, що становить цезурований Дк5, виокремлений у самостійну форму – ХХХ (*Сволок тримай плечем. Сволок гарячий. // Може, стеля низька. Може, не звук. // Може, в цих килимах ти не побачиш // кроку її в цих узорах сліпих*⁴). Отже, Герасим'юковий тип Дк5 – це I – VII – IV – III – XI⁵, що може бути проілюстровано такою мозаїкою з фрагментів Дк5:

- Розуміють, що молодість горда минає, минає⁶ – (I)
- Щось говорить, щось тобі говорить⁷ – (VII)
- Мав би я чорне лице до тебе йти⁸ – (IV)
- Зронила шиття і навіть не глянула долі⁹ – (III)
- як у лавині страх наростає страх¹⁰ – (XI)

Як бачимо, для дольника В. Герасим'юка характерно те, що дольникова тенденція розвивається як неklasична разом із верлібром, водночас дольник містить велику кількість домішок, що свідчить про тяжіння до поліметризації ритму. Попри це, у такому широкому верлібризованому дольнику чітко простежуються певні ритмічні типи, з яких варто сказати про Герасим'юковий:

- ритмічний тип Дк3: III – II – I/V;
- ритмічний тип Дк4: VI – V – IV – III – I – II;
- ритмічний тип Дк5: I – VII – IV – III – XI.

Несподівана також слабка позиція двоскладникового компонента дольника. У Дк3 на початку творчості (збірка “Потоки”) у Герасим'юка були поширені лише неповнонаголошені форми, тоді як згодом на третє місце вийшла I трискладникова форма. IV двоскладникова форма (*Без вікон, без дверей*¹¹) репрезентована слабо, хоча її роль також зростає від першої до третьої збірки (від 0 до 3,1%), але вона майже непомітна. У Дк4 VIII двоскладникової форми (*Анно! Боже помагай!*¹²) також незначна кількість. Така неувага до двоскладникової форми дольника могла мати багато причин – від захоплення російськими поетами Срібного віку до широкого, майже епічного карпатського колориту, який змушував автора вдаватися до широких, трискладникових форм, довгих дольників і широкого, “полонинного” верлібру.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гаспаров М.* Современный русский стих. Метрика и ритмика. – М., 1974. – 488 с.
2. *Герасим'юк В.* Діти трепети: поезії. – К.: Молодь, 1991. – 128 с.
3. *Герасим'юк В.* Космацький узір: поезії. – К.: Рад. письменник, 1989. – 135 с.

¹ Вірш “Важко прокинутись і піти...” зі збірки “Космацький узір”.

² Вірш “Я вірші пишу вночі в Прокураві” зі збірки “Діти трепети”.

³ Вірш “Дві ранкові пісні (Альби) (I) зі збірки “Діти трепети”.

⁴ Вірш “Сволок тримай плечем...” (цикл “Заручини”) зі збірки “Потоки”.

⁵ Для Дк5 Герасим'юковий порядок ритмічних форм матиме такий вигляд: 2222, 2112, 2212, 2122, 2121.

⁶ Вірш “Бути має надія. Хай тобі ще не світало” зі збірки “Потоки”.

⁷ Вірш “Щось говорить, щось тобі говорить” (цикл “Запах білого гриба”) зі збірки “Потоки”.

⁸ Вірш “Мав би я чорне лице...” зі збірки “Космацький узір”.

⁹ Вірш “Зронила шиття” зі збірки “Потоки”.

¹⁰ Вірш “де в якому столітті...” (цикл “Темні пороги”) зі збірки “Потоки”.

¹¹ Вірш “Битий небогого повезе” зі збірки “Діти трепети”.

¹² Вірш “Анна” зі збірки “Діти трепети”.

4. *Герасим'юк В.* Потоки: поезії. – К.: Молодь, 1986. – 120 с.
5. *Костенко Н.* Українське віршування ХХ століття: Навч. посібник. – 2-ге вид., випр. та доп. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2006. – 287 с.

Отримано 9 квітня 2013 р.

м. Київ

